

КОШТАНА

КОМАД ИЗ ВРАЊСКОГ
ЖИВОТА С ПЕСМАМА

ЛИЦА

ХАЦИ ТОМА
СТОЈАН, син му
АРСА, председник општине
МИТКА, брат Арсин
МАРКО, воденичар Томин
МАГДА, жена Маркова
ПОЛИЦАЈА, старешина над пандурима
ПАНДУР,
КМЕТ ЦИГАНСКИ,
ГРКЉАН, Циганин, свирач, отац Коштанин
КУРТА, цигански пандур
КАТА, жена хаџи Томина
СТАНА, кћи хаџи Томина
ВАСКА, кћи Арсина
КОЦА, другарица њина
КОШТАНА, Циганка, певачица и играчица
САЛЧЕ, мати јој
ВРАЊАНЦИ, ЦИГАНИ, ЦИГАНКЕ, ПАНДУРИ.
Врање. Садашњост.

ПРВИ ЧИН

Велика пространа гостинска соба хаџи Томине куће.

Отворена двокрилна стаклена врата, а с леве и с десне стране широки прозори са дрвеним решеткама. Кроз њих се види балкон са својим у бојама и резбаријама дрвеним стубовима. Око балкона и прозора пружа се лоза и дивља ружа. Иза њих назире се башта, улични зид са великом двокрилном на свод капијом и цео крај вароши са разасутим крововима кућа, прорешетаним врховима и гранама дрвећа из башта. А то све надвисује стари кров саборне цркве на коме се блиста златан крст.

Зидови собе су у „долинама“, узиданим орманима, за чување празничког одела. У углу собе је мањи иконостас са запаљеним кандилом, опкољен сребрним и златним хаџијским јерусалимским иконама из Свете Горе, Рила, Пећи. Око икона ките сувог босиљка од шкропљења светом, крштеном водом, и венчићи од духовских црквених трава. Под је застрт великим ћилимом са везеним Соломоновим словима. Око ћилима, уза зид, миндерлуци, покривени дугачким ћилимом и јастуцима црвене боје, тзв. „чупавцима“. По зидовима, између прозора, обешени разни златом, сребром и срмом везени пешкири. Таванице ишаране круговима од разнобојних резбарија из чијих средина више вештачки израђене кришке лубенице, диње и међ њима повешано суво грожђе и жуте дуње са увелим лишћем. Изнад прозора свуда рафови препуни поређаних сахана, сребрних послужавника и зарфова за шоље од кафе.

Дан се смирује. По ћилиму игра клонуо сунчев зрак. Са улице допире свирка, граја.

У собу рупи пуно девојака кличући, певајући и играјући. Неке узеле тепсије место дахире; неке шоље од кафе место чампара, ударајући у њих.

*

ВАСКА (иде ка супротним вратима вичући): Стано, ходи и ти овамо. Ходи да играмо и да певамо!

ОСТАЛЕ ДЕВОЈКЕ (одлазећи играју и певају):

*Шано душо, Шано, отвори ми врата,
отвори ми, Шано, врата, да ти дам дуката.
Изгоре ме, Шано, мори, твоја лепотиња,
твоја лепотиња, твоја красотиња.
– Ох леле, леле, изгоро за тебе.*

ВАСКА (задржава Коцану, голицајући је и штипајући): Овамо ти!

КОЦА (отимајући се од Васке, али већ раздрагано, страсно): Пустите ме, Васка!
Јао, не стискај!... Боли ме, Васка, боли!

ВАСКА (вуче је к себи и љуби): Чекај ти, чекај! Гле, како се она раскрупнила?
Овамо! (Привлачи је и љуби.)

КОЦА (цикне држећи се за образ) Јао, изеде ме! – Ала си ти, Васка! А не знаш
како боли!

ВАСКА (око ње): Јест, боли. А кад би те он место мене?... (Показујући јој на об-
раз.) Кад би те он пољубио, онда?...

КОЦА (запушавајући Васки уста, уплашено звера око себе): Ћути, слатка, чуће
ко!... (Одлази бежећи.)

Улази СТАНА.

ВАСКА (прилази Стани и хоће да је поведе): Хајде и ти, Стано, са нама да певаш
и да играш. Нико нас неће моћи гледати. Сами, код нас и у нашој башти
играћемо.

СТАНА (отимајући се): Нећу, Васка, нећу! (Плачно.) Сами смо код куће. Отац
љут, прек...

ВАСКА (прекорно): Хајде, Стано! Што си таква?

СТАНА (одлучно): Нећу, не!

Из баште се чује песма и игра.

СТАНА (слушајући им песму, брише сузе).

ВАСКА: А што плачеш?

СТАНА: Па како да не, Васка?... Ето, ви сви певате и играте (окреће се упла-
шено око себе), а ја сама! Нигде никога код куће нема. Ни отац, ни брат.
Отац, већ знаш, љут, бесан. А бата, он никако и не долази. Све тамо, с том
Коштаном...

ВАСКА: А што? А тебе због њега страх?

СТАНА: Страх ме!

На улици граја, песма.

СТАНА (показује Васки): Ето ви'ш... А тамо, с њима, и он је.

ВАСКА (јетко): А, за њега, не бој се! Ништа њему неће бити.

СТАНА: Јест, ништа. (Погледа на улицу, одакле се чује поред песме и свирке и по неки пуцањ из пушака.) Како ништа, кад ено и пушке бацају!

ВАСКА: Е, какве пушке! Само нека им она, Коштана, запева, па не само пушке, већ ће и главе побацати. А нарочито он, наш брат, красан наш брат!

СТАНА (бранећи га): Па није, Васка, само он код ње. Сви су тамо.

ВАСКА: Јест, сви. А што он да је? Е, кад он не би био, онда ко би њој по три пара хаљина кројио и не дукатима већ дублама је китио?

СТАНА (уплашено, да ко не чује): Ћути, Васка, ћути! Знаш добро какав је отац, па још нека и за то чује...

ВАСКА: Е, није он досада већ све чуо.

СТАНА (уплашено): Мислиш зар и за оне свилене хаљине, што причају да јој дао? (Ватрено.) А није тако, Васка! Откуда бати толики новац, кад отац ке-су увек собом носи? Лажу они, лажу! Него знају како је отац прек, па једва дочекали да бату код њега оцрне.

ВАСКА (с досадом): Ћути, молим те! Цео свет лаже, само он, твој брат Стојан, не лаже. (Јетко.) Ево, ми смо му сестре, ти чак рођена, па шта нам је за овај празник дао и чиме поновио? Ништа. Ни „зелени лист“.

СТАНА (замишљено, за себе): А, поклон, дар!... Нека је он само овде, код куће, а то!...

ВАСКА: Јест. А Коштану може да кити.

СТАНА: Опет ти, Васка... Ама није!

ВАСКА: Па, забога, како да није? Ето, сам мој отац то каже. Сам он прича. Кад год је тамо ишао да их растера, он увек затицао и њега и зато се враћао. Није хтео да га силом, с пандурима, отргне од ње, да га срамоти, а с њиме и све нас, целу кућу. Колико се пута отац ноћу дизао, ишао с пандурима! А тамо, кажу, сада човек не сме ни да приђе. Песма, оро, пушке! Па и крв често легне.

СТАНА (уплашено): Јао, Васка, јао! Зато мајка целе ноћи седи. Ни' уздише, ни' плаче. Само седи, чека. Боји се да не чује, како га крвава доносе. (Плачно.) А њега, бате, баш никако нема... (На степеницама чују се оштри кораци и кашљање). Ето оца!

СТАНА и ВАСКА журно излазе.

Улази ХАЦИ ТОМА.

ТОМА (љут, прек. Од једи кида бројанице, те расута зрна прскају по соби и окнима прозорским. Забацујући колију, иде по соби предишући): Ја?! ... Ја!? И он то? И он као други! „Младост-лудост“. А зар ја не бех млад? Бех ваљда, слеп, сакат, те ме ниједна не погледа и памет ми не помери. Зар ја не?... Откад ожењен, хаџија, већ, па не смем у механу да уђем. Бојим се, видеће ме старији, трговци, људи... Не жалим што троши, расипа. Срма, свила нека је на њему. Ено, хат му лежи. Слуге га јашу, да не ослепи од силине. А што он да га не јаше? Зар нема где да изјаше? Чифлуци, виногради, њиве, ливаде... Да јаше – бег да је! И мени да је мило. За кога течем? За кога овако стар седим тамо у брдима, у хану?... И ево, ако једанпут у години сиђем овамо, дођем да се на овај свети дан богу помолим, у веру да уђем, с пријатељима да се видим, разговорим, одморим... да видим њих, децу, дом, кућу своју. (Бесно.) А оно? Кога имам да видим? Њега, с Циганкама по механама; и њу, мајку, што само плаче и кука... (Гневно.) Ах! (Виче ка врати.) Овамо!

Улази уплашено СТАНА.

ТОМА: Где ти је мајка?

СТАНА (враћа се): Сад ће, оцо! (Виче.) Нано!

Улази КАТА.

ТОМА: Где ти је син? Син твој?

КАТА (снебивајући се): Па ... ти знаш...

ТОМА (бесно): Не знам! И ништа нећу да знам! Ти си му мајка, ти си га родила! А шта ти знаш? Кад си и ти нешто знала? Никад! Ништа! Од које си фамилије? „Мотикарке!“ Ко ти беше дед, отац? Зар си ти била за овакву хаџијску, домаћинску кућу?

КАТА (болно, прекорно): Ох, човече!

ТОМА (устреми се на њу): Ћут! Сад те заклах! Уста да имаш, а језик да немаш!
Ти! Таквога сина имаш.

КАТА (погружено одлази, кршећи руке): Црна ја!

ТОМА: „Црна!“ А зар кадгод беше бела, срећа каква? Откако си, таква си. И родила си се таква! Стара, мртва, ледена, плачна... Никад се не насмеја, никад не зарадова! (Ка вратима куда је Ката изишла.) Шта се овде по кући само вучеш и плачеш? Тамо иди! Иди у циганску махалу. Иди да видиш сина, како Циганке облачи и „бели свет“ поји и храни...

Долази АРСА.

АРСА (здравећи се): О, хаџија, Христос воскресе и срећан ти дан!

ТОМА (прекида га гневно): Ето ти твоја Србија! А за време Хусејин-паше таке су се на четири коња черечиле. А сад?! Циганима царство дошло! – Зар ја ово да дочекам?!

АРСА (зачуђено): Шта, забога?

ТОМА: То! Зар да ми на овај благи дан, када се и гора и вода весели, моја кућа плаче!

АРСА (досећајући се): А, за то, немој за то толико! Зашто?

ТОМА: Зато што ме расплакао мој син – несин! што ми се кућа раскућила, те не смем да погледам у очи човека, домаћина; што ме... А да га немам, бар знам. Овако: имам га и немам. И заклаћу га као врапца! Нека се зна да је хаџи Тома хаџија, а не да храни и чува... (Трза се, Арса.) А што ти стојиш? Седи! (Виче.) Свећу!

АРСА: А, не! Какво седење? Знаш да места немам док овај празник не прође, ови – не свети, него, боже ми опрости – луди дани.

Улази ВАСКА уносећи свећу у златном чираку.

АРСА (Васки): Васка, иди ти кући, кћери, и нађи се код мајке, те дочекујте госте. А оном Стаменку кажи: жив да ме не чека, ако и он сада оде од куће и запије се. Ту да је! Код куће! Стоку нека гледа и чува.

ВАСКА: Хоћу, оцо. (Одлази.)

ТОМА (за себе): „Гости... кућа... стока...“ А моје? Све оде. И иди, па му се радуј кад се роди. Од оволицно (показује руком), од „мрву мрвку“ храни га, чувај, гледај, да, кад се умире, има ко очи да ти заклопи, свећу запали, да ти

се дом, огњиште не угаси... А оно!? (Гневно.) Ено га! С Циганкама! Ни оца, ни матер, ни бога, никога не види и не слуша... Море, што камен не добих, него њега, сина?!

АРСА: Немој толико, хаџи! То је. Сад, шта ћеш му?

ТОМА (уздржавајући се): Ништа! Ти – ништа!

АРСА (увређено): Па шта могу ја? Занат јој је то? А она то с мајком и оцем ради. Свирају – шта друго и могу они, Цигани? А да је она жена, хајде де. Али ово је девојка. И поштена. Што је право, право. Сви душу носимо. Али за то...

ТОМА: Ех, поштена! Сигурно ради њеног поштења толико се бесни и трчи око ње.

АРСА: Ништа ти још не знаш, хаџи! Они млади, па већ човек и да се не љути. Али што за ове друге, старије, домаћине! Остарело, клекло, па кад се с њом нађе побесни! Ено: Максим, Зафир, Станко, сви... А за онога мога Митку, за њега већ – он се луд и родио.

ТОМА: Море, шта сад: Максим, Митко! Шта овај, шта онај? Ово, ово ти мени кажи: зар ја на овај свети и божји дан, па овакав да сам!?

АРСА: Ама, и мени није лако! Не знаш ти! Поред општине и кућа ми пуна. Те овај, те онај дошао. Механџија дошао. Главу увио, руке обесио. Пиће му све источено. Таван, прозори, све куршумима изрешетано. И вели: „Још су тамо!“ А ја кога да пошљем? У кога да се поуздам? Кога имам?

ТОМА: Никога! Све живо помрло!...

АРСА: Па кога? Зар Тасу кмета? Он, ако оде тамо, или све на мртво име испребија, или и сам с њима заседне па онда још већи лом, још већа мука. А пандура ако пошљеш, они га избију; а већ полицају ни да погледају.

ТОМА: Власт!...

АРСА: А ја шта да радим? Ко ме да судим? Њима или њој? Ако бих њих од ње силом одвукао, у затвор их метнуо? Не иде. Сви су то наши, моји, твоји. А њу? Једанпут је протерах у Турску. И док се дуван не среди, виногради не обраше – лепо, све мирно! Али чим наступише ови празници, ове славе, ове меснице, чим се напише, одмах пређоше у Турску и доведоше је! Отели је, побивши се с Арнаутима. Читаву буну дигли на граници, док је украдили. И доведоше је! Сад, шта ћу?

ТОМА (плане): Па убиј! Зар њих, Цигане, јоште мука? Па ја, у турско време, по десет од њих да на један куршум нанижем, па још тада око да ми не мрдне, а камоли сада...